

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS

A költő és fordítója

RADNÓTI MIKLÓS ÉS SZEMERE LÁSZLÓ

1.

Radnótinak a történelem nem adta meg annak lehetőségét, hogy saját verseit idegen nyelven kinyomtatva lássa viszont. Még a *Pester Lloyd*, a Budapesten kiadott német nyelvű napilap sem hozott tőle verset, bár itt 1938 áprilisától 1939 februárjáig rendszeresen jelentek meg írásai: egy novella, két tanulmány, és itt láttak napvilágot – tehát először németül! – az *Ikek hava* bizonyos részletei.¹ (Ugyanitt köteteiről is írtak, általában Turóczy-Trostler József.) Pedig ekkoriban versei közül többet lefordítottak, mégpedig éppen németre. Ezek azonban nem jelentek, nem jelenhettek meg.

Fordítójuk, Szemere László (1870–?) Mátyásföldön élt orvos és műfordító volt. Életéről nem sokat tudni. Vélhetően még a 19. században, „ifjú, németnyelvű költőként (verses levéllel) Dóczy Lajoshoz fordult tanácsért, gyermekkori emlékként pedig Schiller-versek derengenek föl”,² s ugyanekkorra tehető műfordítói indulása is: „kerek 50 éve fordítok”, írta 1944-ben a fordítói hitvallásáról és gyakorlatáról közzétett cikkében.³ E vallomás szerint a fordítás számára lelki szükséglet: „a hivatásos költők mellett ám a dilettánsok gárdája is foglalkozik több-kevesebb szerencsével a műfordítással. Ez a gárda olyan egyénekből áll, kiket szokásos foglalkozásuk lelkiileg nem elégít ki, és akik lelki és szellemi kielégülésüket a műfordításban keresik. Ugyanazon oknál fogva jómagam is ezen gárdához tartozom.” A dilettáns szó persze nem pejoratív értelemben szerepel nála; öntudatosan állítja, hogy „verset fordítani csak költő képes”. Negyven évig mégis csupán az asztalfióknak dolgozott, s csak hatvanhárom évesen lépett az irodalmi nyilvánosság elé.

¹ A novella: *Schmetterling* [Pillangó]. *Pester Lloyd*, 1938. ápr. 9. (esti szám) 3–4. Újraközölve: Uő.: *Próza*. Szerk.: Réz Pál. Bp., 1971. 640–644., magyar nyelven csak pár éve olvasható: Réz Pál: *Radnóti ismeretlen novellája. Előszőr magyarul*. <http://www.hunbook.hu/index.php?op=news&id=46>. – A tanulmányok: *Der fünfzigjährige Dichter: Ludwig Kassák*. PL, 1938. júl. 31. (reggeli szám) 15–16.; magyarul: *Kassák Lajos költészete*. Nyugat, 1939. júl. 49–52.; *Zum Gedächtnis von Margit Kaffka*. PL, 1938. dec. 4. (reggeli szám) 17. – és a regényrészletek: *Jardin du Luxembourg*. PL, 1938. jún. 24. (esti szám) 3–4. Magyarul: kötetben, 1940.; *Geschwister*. PL, 1938. dec. 30. (reggeli szám) 3–5. Magyarul: *Testvérek. Tükör*, 1939. nov. 788–790.; *Auch Mutter ist gestorben*. PL, 1939. febr. 22. (reggeli szám) 3. Magyarul: *Anyja is meghal*. Pesti Napló, 1939. ápr. 6. 10–11.

² Fried István: *Egy különös fordításkötet. Szemere László kalandja a magyar irodalommal*. In: *Magyar irodalom fordításokban (1920–1970). II. Hankiss János Tudományos Ülésszak (Debrecen, 1997. október 16–18.)* Szerk.: Gorilovics Tivadar. Debrecen, 1998. 19–31.

³ Szemere László: *A versfordításról*. In: *Az Országos Néptanulmányi Egyesület évkönyve 1944*. Szerk.: Vikár Béla. Bp., 1944. (A Szemerétől vett idézetek a továbbiakban is innen.)

Ladislau Szemere néven három fordításkötetet adott ki. Elsőként 1933-ban az *Ungarische Lyrik* című kis, 80 lapos füzetkét jelentette meg, ezt követte 1935-ben az *Ungarische Dichtungen*, majd újabb két év múlva egy drámafordítás: Heltai Jenő *A néma leveletjének* német nyelvű kiadása, *Der stumme Ritter* címmel. Levelezésének szétszórt darabjai arról tanúskodnak, hogy kapcsolatban állt az irodalom sok szereplőjével, Babitstól és Kosztolányitól Schöpflin és Voinovich Gézán át Falu Tamásig és Lám Frigyesig. Tagja volt a Gárdonyi Barátainak Országos Szövetségének (tagsági igazolványa fennmaradt⁴), és ugyancsak az egri remete kultuszának vonzásában jelent meg egy verse – Arany Jánoshoz címezte.⁵ Munkássága azonban csaknem teljesen feledésbe merült (1935-ös antológiájáról 1998-ban Fried István közölte a már idézett felfedező dolgozatot), pedig versfordítás-kötetei nem maradtak visszhangtalanul.

A *Pester Lloyd* 1933 júniusában adta hírül, hogy az ismert és külföldön is értékelt fordító, Szemere László ki akarja adni ötkötetesre tervezett műfordítás-antológiájának füzeti ízelítőjét (amelynek egyes darabjai német lapokban is megjelentek), s ehhez előfizetőket gyűjt.⁶ A felhívás sikeres volt: az első gyűjtemény 1933 augusztusában, a Magyarországon tartott cserkész-világtalálkozó (jamboree) alkalmára jelent meg, Ady, Arany, Babits, Juhász Gyula, Kiss József, Kosztolányi, Palágyi Lajos, Petőfi, Reviczky, Tóth Árpád, Vajda János verseinek fordításaival, egy előszóval, valamint a felvett költők rövid életrajzával és költészetük tömör jellemzésével. 1935-ben Szemere második válogatása sok szerzővel bővítette a repertoárt (pl. Gellért Oszkár, Heltai Jenő, Szabó Lőrinc, Mécs László, Erdélyi József), a kötet középpontjában mégis vitathatatlanul Arany és Kosztolányi költészete áll. Náluk kisebb súllyal, de több verssel szerepel Petőfi, Ady, Babits, Juhász, Tóth Árpád, míg az újonnan bekerültek általában csak egy költeménnyel vannak jelen. Aránytalannak tűnik, hogy mindezek mellett a mára megkopott ismertségű Palágyi Lajos és Szalay Károly viszont mindketten önálló ciklust kaptak.

Egy válogatás – szóljon az hazai vagy külföldi olvasónak – legtöbb esetben a válogató értékítéletét tükrözi. (Kivéve, ha külső okok diktálták vagy módosították azt.) A szerkesztő keze nyoma mindig meglátszik rajta, az összeállítás tartalma maga az a „mű”, amelyet az összeállító valami reprezentálásra jellemzőnek vél. Egy idegen nyelvűeknek készült válogatásra ez kiváltképp igaz, hiszen „egy »reprezentatívnek« szánt fordításkötet mindig kalandos vállalkozás, mivel nem pusztán a fordíthatóság, fordítási ekvivalencia, fordíthatatlanság problémakörével kerül szembe a fordító, hanem akarva-akaratlanul kritikai irodalomtörténeti értékelésbe kezd, kanonizál, »rangsort« szentesít, leteszi voksát egy bizonyos értékhierarchia mellett. Arról nem is szólva, hogy állást foglal egy irodalom, egy irodalmi sor, illetőleg egy irodalmi alakulásfolyamat korszerűsége, sőt: világirodalmi státusa kérdésében.”⁷

⁴ OSZK Analekta 43/ Szem-Szik. 11.768

⁵ Szemere László: *Arany Jánoshoz*. In: *Az Országos Gárdonyi Irodalmi Társaság évkönyve az 1940. évre*. Szerk.: Simon Lajos, Siklaki István. Bp., 1940. 129.

⁶ *Ladislau Szemeres Übersetzungen ungarischer Gedichte*. Pester Lloyd, 1933. jún. 17. 4. – A német nyelvű cikkek tartalmi összefoglalásával Bányai Réka nyújtott segítséget, melyet ez úton is köszönök.

⁷ Fried István: *Im*.

A kötetek válogatási elveit a kortársi recepció egységesen – a politikai hovatarozástól függetlenül – megkérdőjelezhetőnek találta. 1933-ban pl. a Kóbor Tamás szerkesztette *Újság* kritikusa azt vette észre, hogy a kötet darabjai, „a *Vér és Aranyt* kivéve, mind csupa csöndes vers”, pedig „a magyar költészet nemcsak tizenegy költő hatvan verse, a magyar líra nemcsak önmérsztő vívódás, de lázongás, lélekforradalom, szerelem és harc is”, ezek nélkül „ez kissé magánügy, pedig a szerző, művének címével és tendenciájával, egy ország költészetének akar követe lenni”,⁸ a jobboldali *Nemzeti Újság* névtelen recenzense pedig szintén a lázadó-forradalmár költők (Petőfi, Ady) nagyobb súlyát hiányolta; a fordító bevallottan „azokat a költőket és verseket válogatta ki, akik és amelyek szívéhez közelebb álltak”, de „az, hogy a kötetben Arany, Babits és Kosztolányi foglalják el a főhelyet, félre-magyarázhatatlanul mutatják a szerző izlését”.⁹ A két évvel később megjelent kötet anyaga bővült ugyan, de nem egységesült, ezért is, hogy 1935-ben hasonló bírálatokban részesült: Turóczy-Trostler József, most mint a *Nyugat* kritikusa – mivel korábban mindkét kötetéről írt a *Pester Lloyd*-ban – velősen jellemezte a kötet összeállítását: „Nincsenek felfedezései, nem szolgál »szenzációk«-kal”,¹⁰ a *Pesti Napló*-ban pedig Rónai Mihály Andrásról azt a kritikát kapta, hogy fordítási szenvedélye miatt „választotta a kevésbé tetszetős versbűvészi feladatok helyett néha az olcsóbb sikert kínáló s egyéni előítéletből túlértékelt statisztika-költőket. Ez a hajlama ott is észrevevődik, ahol még a nagy költők – például legkivált Ady Endre – verseiből sem mindig a legnagyobbakat s legjellemzőbbeket, hanem inkább azokat választotta ki, melyek műfordítói szempontból kecsgetetőbbeknek látszóttak”, végeredményben pedig elmondható, hogy Szemere „nem tud válogatni sem költőket, se verseket s egyrészt nagyszerű műfordítói tehetségét pazarolja jelentéktelen költőkre s érdemtelen versekre, másrészt a német olvasónak mutat kissé hamis képet a világraszóló magyar költészetéről”.¹¹ A *Napkelet* cikkírója valamivel később ezt úgy fogalmazta meg, hogy a fordító, aki „meg akar szabadulni még a gondolatától is annak, hogy valami wilde-i értelemben az eredetnél esztétikailag értékesebb költeményt produkáljon”, a válogatás szubjektív szempontjai által „lemond arról, hogy könyvét egyenesen a német akadémiának nyújtsa át”.¹²

Pályája vége felé tett vallomásában Szemere – mintegy „igazolván” a kritikák észrevételeit – a fordítandó művek kiválasztásáról írta: „elsősorban a nagy mesterek művei alkothatják a választás tárgyát, de én egészen jól tudom elképzelní azt is, hogy a fordító barátságából, udvariasságból, sőt udvarlási szándékkal is fordíthat. Én nem tartom megrovandó hibának, ha a fordító a dii minorum gentium [azaz a kisebb mesterek] verseiből is fordít, feltéve, hogy az eredeti vers is szép és a fordítás is az eredetinek hú és szép tolmácsolója.”¹³ Az őszinte szavak magyarázatul szolgálhatnak a kötetek szerkesztésbeli aránytalanságára.

⁸ *Ungarische Lyrik. Dr. Szemere László műfordításai.* Újság, 1933. aug. 27. 37.

⁹ *Magyar lírikusok németül.* Nemzeti Újság, 1933. szept. 10. 28.

¹⁰ Turóczy-Trostler József: *Magyar költők németül. (Ungarische Dichtungen. Übertragen von Ladislaus Szemere.)* Nyugat, 1936. febr. 154-155.

¹¹ Rma [Rónai Mihály András]: *Ladislaus Szemere: Ungarische Dichtungen.* Pesti Napló, 1936. jan. 26. 39.

¹² Kiss Tamás: *Ladislaus Szemere: Ungarische Dichtungen.* Napkelet, 1937. szept. 619-621.

¹³ Szemere László: *A műfordításról.* – A kiemelés tőlem: BBT.

A kortársi fogadtatás azonban, miképp a szerkesztési elveket kisebb-nagyobb mértékben egységesen elmarasztalta, úgy dicsérte egybehangzóan a fordítások kvalitását. Turóczi-Trostler József írta a *Pester Lloyd*-ban: Szemere ugyan jobban tudja a német nyelvet, mint elődei, de „az irodalmon kívülit”, az irracionálist nem tudja megfogni és visszaadni, emellett pedig, mivel ízlése a késő biedermeier és az impresszionizmus közötti időszaknak felel meg, sem az az előtti, sem az azt követő korszak verseivel nem igazán boldogul.¹⁴ (Ezt a véleményét alapvetően fenntartotta 1935-ben is, amikor az bővebb gyűjteményről írja, hogy bár a „tiszteletteljes hűséggel” fordított versek egyes darabjai kevésbé sikerültek, az egész meggyőzően hat.¹⁵) Ugyanakkor javasolta, hogy az új kiadásnál radikálisan át kell dolgozni némely verset, és a cím sem jó, mert a lírai mellett epikai szövegek – például Arany balladái – is vannak a gyűjteményben. (Ez utóbbi észrevételnek Szemere eleget is tett.) A *Nemzeti Újság* recenzense szerint bár „külső megjelenésében egészen jelentéktelen a füzet”, viszont „a fordítások kivétel nélkül igen jók, tartalmilag és formailag hívek, zenéjük szépen csengő”,¹⁶ és az *Újság* cikke is elismerőleg – de szokatlan nézőpontból – fogalmazta meg elismerését: Szemere kötete szerinte ugyanis „bár fordítás, valójában a művelt magyar közönségnek szól. Mert igazán az tudja élvezni e fordításokat, aki a magyar eredetit is ismeri. [...] Ismeretlen szépségek szólalnak meg így a versekből, a két nyelv mérlegén, árnyalati hangulatkülönbségek, melyek a magyarban észrevétlenül maradnak, így megtágnak és valami, ritka szépségű szóorkeszteren szólalnak meg németül.”¹⁷ (Érdeemes megjegyezni, hogy az *Esti Kurir* 1935-ben szinte ennek ellenkezőjét írta: „Magyar olvasó számára persze furcsa a magyar verssort így, német fordításban viszontlátni.”¹⁸) Két évvel később a *Pesti Napló*-ban Rónai Mihály András sem fukarkodott a dicsérettel, bár némi bírálatot is szőtt bele: „soha magyar verseket olyan tökéletesen s csaknem hiánytalanul át nem mentettek idegen nyelvbe, mint ahogy most Szemere László tette. Nagyszerű műfordítói tehetsége néha már annyira elragadja, hogy a költőibb, tehát hívebb megoldás helyenként elsikkad a csábító verselői bravúr kedvéért, amiről részben tehet, részben nem. [...] S a legkiválóbb ott, ahol olyan költőket fordít, akik a formáknak nevezetesen mesterei, mint például Aranyt, vagy Babitsot.”¹⁹ Nála jóval elfogulatlanabb, tehát kritikusabb értékelést tett Turóczi-Trostler a *Nyugat*-ban. Szerinte a fordító „nyelve személytelen irodalmi köznyelv, forrása, normája a német impresszionizmus szókincse, kép- és hasonlatkészlete, technikája, [...] ezért az impresszionizmus és epigonizmus kisebb és nagyobb költőivel birkózik meg a legkönnyebben”. (Erről szólt maga Szemere is kötetének előszavában, mely szerint egy „régebbi terv végrehajtását kaphatja kézbe az olvasó; valójában a XIX. századi, német-magyar nyelvű költők munkálkodása készítette [...] arra, hogy nekikezdjen a magyar irodalom németre fordításának”.²⁰) És – folytatja Turóczi-Trostler – Szemere bár „fegyelmezett áhítattal közeledik minden idegen for-

¹⁴ Josef Turóczi-Trostler: *Ungarische Dichtung in deutschen Übertragungen*. Pester Lloyd, 1933. szept. 2. 4.

¹⁵ Josef Turóczi-Trostler: *Ungarische Dichtung in deutschen Übersetzungen*. Pester Lloyd, 1935. aug. 30. 1–2.

¹⁶ *Magyar lírikusok németül*.

¹⁷ *Ungarische Lyrik*.

¹⁸ (S. V.): *Ungarische Dichtungen*. Esti Kurir, 1935. szept. 3. 14.

¹⁹ Rónai Mihály András: Im.

²⁰ Fried István: Im.

mához és tartalomhoz s azon van, hogy ugyanilyen tisztelettel közvetítse őket”, a modernekkel kevésbé boldogul: „gyakran megáll a félúton, egy súlytalanabb hangnyelvre ülteti át a súlyosabb eredetit. Eredmény: kitűnő részletek, kifogástalan versszakok, de az egységes benyomás ritkán kielégítő [...]. Petőfi elemi egyszerűsége is valami kispolgári, érzelmes német ízt kap útravalóul; Ady lírai, nyelvi izgatottsága pl. annyira megszelídül, hogy alig ismerni rája. Legmélyebben a Kosztolányi világába élte bele magát Szemere. Kifogyhatatlan szeretettel és odaadással fordította le *A szegény kisgyermek panaszait*.”²¹ Még a szélsőjobb-oldali *Új Magyarország* cikkírója is elismeréssel nyilatkozott a könyvről. Ugyan cikkének előfeltevése szerint „az olvasó némi félelemmel veszi kezébe a könyvet, fél, hogy Petőfi muzsikáló sorai, Arany ízes magyarsága megszürkül, darabos és ritmustalan lesz a fordításban”, de „kellemesen csalódnunk”, mert Szemere „művészi gonddal” dolgozott, s „a német szavak, rímek muzsikája mögött megérezzük a magyar ízt és hangulatot”.²² (Mindazonáltal zsidó származású költőket nem említett cikkében.)

Irodalomtörténeti távlatból szemlélve pedig, Fried István megállapításai szerint, Szemerének „a századfordulós modernség egy változata, méghozzá nem feltétlenül leginkább korszerű változata irányította fordítói igyekezetét”, tehát „viszonylag távolról indult el, és ért el akképpen a »nyugatos«-okhoz, hogy őket inkább a XIX. század végének magyar irodalma felől szemlélte”. Az 1935-ben megjelent kötete azonban, hibái mellett is „nagyigényű” és „igényes” vállalkozás (a fordító Voinovich Gézát, Schöpflin Aladárt és György Oszkárt kérte fel egyes költők bemutatására), ráadásul egy helyütt Szemere idézi Thomas Mann levelét, amelyben a német író udvariasan köszönte meg a neki előzetesen küldött, német nyelvre átültetett verseket, így a kötetet „az elfelejtett Mann-mondatok tehetik önértékénél becsesebbé”.²³

Egy reprezentatív fordításgyűjteménynek azonban önmagán túlmutató célja is van. *A Pester Lloyd*-beli második kritikájában Turóczy-Trostler hangsúlyozta, hogy a magyar irodalomnak fordítások által van szellemi kihatása az európai közegre, és a fordítók – melyek legtöbbje iskolázottság, illetve származás alapján lett azzá – tudják, hogy részük van a kultúrák közvetítésében, és ez még a műkedvelők törekvéset is megnevesíti.²⁴ Ugyanakkor Supka Géza a *Literaturában*, amellet, hogy a kiadó vállalkozó szellemét dicsérte, mert „volt benne erkölcsi bátorság ennek a vaskos kötetnek kihozására”, kissé túlzónak ható szavakkal történelmi kontextusba helyezte a könyvet: „Újabb kapocs ez a kötet a magyar és a külföldi műveltség között, s az az érzésünk, hogy kitűnő diplomatának fog bizonyulni sok olyan nehéz helyzetben, ahol a hivatásos diplomaták tudása már csődöt mondott.”²⁵

Hogy ez nem teljesen így történt, abban szerepe lehet annak is, hogy „Szemere László nem volt az a fordító, akit megérintett volna a német líra megannyi változása”, így az általa tolmácsolt „magyar irodalom szinte archaikusnak hatott az 1930-as esztendőök német irodalmában”, „hiszen a fordítót nemigen foglalkoztatta a német olvasóközönség (és irodalom) »elvárásai horizont«-ja” és „nem szembesítette a német irodalommal és olvasókkal

²¹ Turóczy-Trostler József: *Magyar költők németül*.

²² D. K. E.: *Ungarische Dichtungen. Versfordítások*. Új Magyarország, 1935. okt. 20. Melléklet 1.

²³ Fried István: Im.

²⁴ Josef Turóczy-Trostler: *Ungarische Dichtung in deutschen Übersetzungen*.

²⁵ [Supka Géza:] *Szemere, Ladislaus: Ungarische Dichtungen*. Literatura, 1935. okt. 1. 291.

a magyar irodalom tendenciáit, nem kereste (és ezért nem is lelhetette meg) azokat az elemeket, amelyek dialógusba léphetnek a kortársi német irodalomtudattal”.²⁶

Az *Esti Kurír* cikke azonban arról is beszámolt, hogy a fordításkötet „eljutott a külföldre, és Svájcban például mint a fordítás művészetének ragyogó példáját emlegetik és méltatják ezt a kötetet, s rámutatnak arra, hogy a művészi versfordítás már az önálló költői teremtő munkával egyenrangú”,²⁷ tehát a dialógus valamelyest mégis létrejött, bár a Svájcban, illetve a német nyelvterület más részein kiváltott hatásról e sorokon kívül nincs több ismeretünk.

Ennél lényegesebb, hogy Szemere László munkái megjelenésükkel nem pusztán az irodalmi (közvetítő) rendszerbe léptek be, hanem a történelmi-társadalmi valóságba is. „1933-ban, amikor hat hónap alatt szinte elfelejtettük, hogy Goethe is élt, Heine költő volt és a német nyelvet csak a vezényszavak teuton keménységében ismerjük, egy kis könyv cizellált, finom szavakat nyújt át”, utalt erre röviden az *Újság* recenzense,²⁸ Ignotus pedig egész hírlapoldalt szentelt a történelmi összefüggésnek; a *Magyar Hírlap*ban megjelent írása külön figyelmet érdemel.²⁹

Ignotus cikke első részében valóban *kritikus*: idézetekkel bőven megtámogatott szövegkritikát mond Szemere könyvéről, beszél a mások által is említett szerkesztési aránytalanságról, a félreértésekről és -fordításokról, de dicsér is, s megállapítja, hogy Szemere válogatási ízlésével ellentétben „az új költők, maga Ady is, az ő mondhatatlan nehézségeivel s félszavaival, különben sikerülnek neki, mint a világos és kimondott mondatfűzésű régiek”.

Ezt követően azonban – rá jellemző módon – a *publicista* veszi át a szót, s a kis kötet konkrétumai után általános jelenségről szól. Bevallása szerint az a tény készíti erre, hogy a fordító a cserkész-világtalálkozóra adta ki kötetét, és ez felvet a befogadással kapcsolatban bizonyos kérdéseket: elsősorban azt, hogy „a nemes fáradozó” Szemere „mint képzelet e világerdeklődést magyar költőknek éppen és kivált német nyelvű fordítása iránt”. Mert az elképzelés, hogy a jamborre részvevőivel a német nyelv közvetítésével ismerteti meg a magyar költészetet, nemes és szép elgondolás, de két ok miatt kurdarcra ítéltetett. Ezek közül az első aktuális, hiszen „a jamboreera minden országból érkeztek cserkészek, – csak – mint a *Times* külön kiemelte – Németországból nem”. A második viszont sokkal általánosabb és mélyebb gyökerű: az, hogy a német nem világnyelv, „és hogy ezt végre nekünk is tudomásul kell vennünk, itt Magyarországon, hol a XVIII. század végétől fogva majd mostanáig amiatt voltunk elzárva a világtól s egyúttal el is adva s ki is szolgáltatva a világnak, mert az egyetlen nagy nyelv, mit a magunkén kívül tudtunk, a német volt. [...] Magyarról, magyar dolgokról, magyar költészetéről, tudományról, művészetéről csak annyiban tudott a világ, amennyiben németül tudott, vagyis igen kevésbé, majdnem sehogy. Mert hiszen a németnek is, ha a világgal meg akart ismerkedni, vagy meg akarta magát ismertetni, meg kellett tanulnia angolul s franciául...” De az első világháború után ennek az állapotnak is vége lett, s „a magyar ma magában áll Európa s ezzel a világ közepén. Ha tud

²⁶ Fried István: Im.

²⁷ (S. V.): *Ungarische Dichtungen*.

²⁸ *Ungarische Lyrik*.

²⁹ Ignotus: *Magyarról németre*. Magyar Hírlap, 1933. aug. 20. 30.

németül, az jó és hasznos, de ha csakis németül tud, akkor nem bekapcsolódik a világba, hanem el is van zárva a világtól.”

Ignotus a kolumnás publicisztika záró részében tovább taglalja ezt a kérdést, és a kialakult állapotért jelentős részben a zsidóságot teszi felelőssé: „Bizonyos, hogy a német nyelv e monopóliumában a Bécs-birodalmi hatáson kívül része volt a zsidóságnak, melynek, legalábbis egy részének [...] első vagy második anyanyelve a német. [...] Ám nyilvánvaló, hogy ami eddig természetes, mert, mondom, történelmi volt, az ma már képtelenség, mert tolakodás. A zsidónak nincs joga mintegy követe lenni a németiségnek, mikor a németiség e képviselőből nem kér. A zsidónak meg kell tanulnia: nem mondom, hogy héberül, amihez a legtöbb mai zsidónak éppúgy nincs igazi köze, mint bármely más népek, hanem azt, hogy a nemzet nyelve mögött, amelybe beleszületett, amelyen tanult, amelyen költőket olvasott és maga is költ vagy ír, ne érezze mintegy rejtett anyanyelvének a németet, mely nem kíván zsidóktól érttetni, zsidóktól míveltetni, zsidóktól gyarapíttatni. Ezt a vonatkozását a német vagy a zsidó kérdésnek már aztán igazán a német nacionálszocializmus teszi aktuálissá.” Az adott történelmi helyzetben ugyanis már semmivel nem indokolható az „a fogadatlan prókátorság, amivel a zsidó a nagyvilágban a németet szolgálja”, mert Harmadik Birodalom számára „az antiszemitizmus exportcikk. Nincs ország, hová ne próbálná kivinni, hol, német hatással, sokhelyt pénzzel is, antiszemita sejteket ne építene ki. Ezekbe építkezzenek bele a zsidók? Ennek legyenek pillérei s téglahordói? A pofon után, mit a németiségtől szolgálataik fejében kapnak, még maguk is pofonvágják magukat? Ha megteszik a másodikat, rászolgáltak az elsőre. Nem mondom, hogy aki zsidó német, azt megtagadja, ha tud németül, azt letagadja; ha tisztos német írás a becsületes hivatala, eltörje a tollát. De nyakába varrnia magát a németiségnek, mikor az lerázza magáról: igazolása e lerázásnak. A németek tudnak antiszemiták lenni, ha a zsidók nem is segítenek nekik.”

A cikk egy önértékes ember írása, de egyben önértelmező gesztus is, hiszen Ignotusnak már az apja, Vegelsberg Leó (1846–1907) is német nyelvű újságíróként kereste kenyerét (több lap munkatársa volt, a *Pester Lloyd*nak főszerkesztője), de maga Ignotus is, első emigrációja során, Bécsben „német nyelven is írt s publikált: a *Volkszeitung* hasábjain pl. egy »osztrák« publicista életműve rejtőzik”.³⁰ Mindenesetre a figyelmeztetésnek szánt kemény szavak után nem lehet véletlen, hogy a *Magyar Hírlap* pár nappal később kedvezményes angol nyelvtanfolyamot hirdetett előfizetőinek,³¹ és az Ignotus által hiányolt változások ugyanekkor realizálódni is kezdtek: Vas István emlékei szerint „az úgynevezett baloldali értelmiség [...] voltaképpen Hitler uralomra jutása után kezdett az angol nyelv és az angolszász élet felé orientálódni, addig, és az irodalomban még azután is, az előkelő dolog, [...] a szó tényleges értelmében, a francia volt”.³²

Mindezek ellenére Szemere 1935-ben és 1937-ben is német nyelvű kötettel jelentkezett. Egy évtizeddel később pedig egy naiv „utópia” felsejlő vágyát fogalmazta meg: „A nemzetközi szellemi javak kicserélődése szempontjából a műfordításnak nagy fontossága ké-

³⁰ Lengyel András: „a dolgok értelme széteszlik, akár a felhő”. *Angyalosi Gergely: Ignotus-tanulmányok*. Holmi, 2008. júl. 962–970.

³¹ *A Magyar Hírlap angol nyelvtanfolyama*. Magyar Hírlap, 1933. aug. 30. 6.

³² Vas István – Lator László: *Egy vers ürügyén*. Jelenkor, 1984. máj. Újraközölve: *Erőltetett menet. In memoriam Radnóti Miklós*. Szerk.: Réz Pál. Bp., 1999. 319–336.

zenfekvő. Csodálni való, hogy az összes kultúr államok még nem létesítettek külön-külön fordítási hivatalokat, melyekben az arra hivatott fordítók mint állami alkalmazottak tennének eleget fordítási kötelezettségüknek. Nálunk is egy ilyen fordítási hivatal munkaságának propagandaértéke tetemesen felülmúlná a tokaji bor és a szegedi paprika propagandaeredményeit!” Bizonyos azonban, hogy amikor 1944-ben mindezt leírta, maga is jól tudta, hogy az adott történelmi helyzetben az általa megálmodott nemzetek közötti „kultúr utópia” megvalósulására sokáig még remény sem lesz.

2.

Radnótinak nem szerepel verse egyik gyűjteményben sem – megismerkedésük csak később történt. A kapcsolatteremtés Szemere kezdeményezése volt, 1939 elején ő kereste fel a költőt; de mivel Radnótihoz írott levelei nem maradtak fenn, a kapcsolat kezdetének első dokumentuma Radnóti 1939. február 21-én Szemeréhez írt válaszlevele:³³

Mélyen tisztelt uram,

ma küldöm csak a Kaffka Margitomat, mert Szegedről kellett kérnem a példányt. Nem mentségül, csak magyarázatul jegyzem meg, hogy ez volt bölcsészdoktori értekezésem. Magyarázatul t. i. a philológiai apparátusra, a sok lábjegyzetre. –

Örülök, hogy mégis küldhettem valamit és nagy szeretettel és tisztelettel köszöntöm s köszönöm levelét,

igaz híve:

Radnóti Miklós

A levél hangvétele viszonylag személytelen, s arról árulkodik, ekkor még nem ismerték személyesen egymást: Radnóti egy „ismeretlen” olvasó minden bizonnyal számára megtisztelő kérését teljesítette.

A kötet 1934-ben jelent meg, s bár két változatban (egyetemi disszertáció és Művkollkiadvány) is napvilágot látott, nagyon szűk réteg olvasmánya volt; 1938-ra minden bizonnyal kicsit „feledésbe” is merült. Radnóti Kaffka Margit-kötetéről Szemere feltehetőleg a *Nyugat* 1938. decemberi számából, esetleg a *Pester Lloyd* ugyanekkori közleményéből értesült.³⁴ Radnóti ugyanis mindkét lapba emlékező-émlékeztető cikket írt az akkor húsz éve elhunyt írónőről. A *Nyugat*ban megjelent cikk felvezetésében pedig – némi önkritikával – saját munkájáról szólt: „Néhány esztendővel ezelőtt Kaffka Margitról írtam egyetemi értekezésemet. A lélek és a forma összefüggésének problémái, a forma és az asszonyi lélek összefüggéseinek sajátosságai érdekelték akkor elsősorban, s e sajátosságok szerepe a műben s az életműben. Egy módszer erőpróbája volt a könyv, utolsó fejezetében pedig a Kaffka-életmű irodalomtörténeti távlatba helyezésére, a kortárs-bírálatok újraértékelésére tettem

³³ OSZK Levelestár. Az autográf levelezőlap keltezése a postabélyegző alapján, címzése: „Nagyságos / Dr Szemere László orvos / úrnak, / Mátyásföld / Imre u. 3.”, a feladó: „Radnóti Miklós Budapest, / V. Pozsonyi út 1. II. 3.” Másolatáért – mint ahogy a további dokumentumokért is – Rózsafalvi Zsuzsannának tartozom hálás köszönettel.

³⁴ vö. 1. jegyzet.

kísérletet.” Az időközben eltelt évek után azonban Kaffka halálának húszéves évfordulója „alkalom az akkori »hűvösség«, a módszerből folyó kritikai túlzás beismerésére.³⁵”

Szemere fordítás-antológiáiban nincs vers Kaffka Margittól, s talán éppen Radnóti cikke keltette fel olvasói-fordítói érdeklődését Kaffka költészete iránt. A cikk zárlata szerint ugyanis „a mű mozog, hat, *ha hozzáférhető*, hangot ad, visszhangzik, követi az idők változásait, s hol bujdokolva, hol fényre törve *él az időben*” – meglehet, hogy ezt az irodalmi közvetítőket (kiadókat, irodalomtörténészeket vagy éppen fordítókat) „felszólító” utalást Szemere magára vonatkoztatta.

Érdeemes megjegyezni, hogy a levélben tagadott „mentegetőzés” a túlzott filológiai aprólékosság és sok lábjegyzet miatt nem új keletű e munkájával kapcsolatban. Radnóti már közvetlenül a disszertáció befejezése után, de még annak megjelenése előtt, 1934. május 5-én – éppen huszonötödik születésnapján – írt feleségének, hogy „alapjuk van a dolgoknak, jelen esetben filológiai alapjuk. 270 lábjegyzet tanuskodik erről. Ijesztő, Szivem, ennyi hivatkozás. De kénytelen voltam vele, mert mégis egyetemnek megy. A lábjegyzetek nélkül is megáll az egész.”³⁶ A kötet megjelenése után is hasonlóképp védekezik a köztudottan antifilológus Hatvany Lajosnak 1934. augusztus 24-én írt levelében: „Tanulmányom egyébként első kiadásban bölcsészdoktori értekezés volt, s ez – a néhol óvatos fogalmazást tekintve – mentségemül szolgál.”³⁷ Mint a Szemerének küldött levelezőlap és a *Nyugat*-ban megjelent cikk bevezetése mutatja, dolgozatával szemben ez az ellenérzése tartósan megmaradt.

A *Kaffka Margit művészi fejlődése* Radnóti által Szemerének küldött példánya szintén megőrződött.³⁸ Dedikációja:

Dr Szemere Lászlónak / *tisztelettel és barátsággal küldi / hálás híve: / Radnóti Miklós / 1939. febr. 20.*

Nincs rá adat, de talán ugyanekkor küldte két másik, 1939 előtt legutóbb megjelent kötetét is (az ajánlások keltezésének elmaradása utal erre). A *Járkálj csak, halálraitélt!* című kötetbe (1936) Radnóti ezt írta:³⁹

Szemere Lászlónak / tisztelettel és szeretettel küldi / őszinte híve / Radnóti Miklós
a *Meredek út* (1938) ajánlása pedig:⁴⁰

Szemere Lászlónak / üdvözlettel küldi / Radnóti Miklós

A kapcsolat ekkor – ha még csak levélben is – már kialakult. Radnótinak egy másik, Szemeréhez 1939. július 7-én (szerdán) írott levelezőlapja viszont már arról tanúskodik, hogy az ismerkedés intenzívebbé vált:⁴¹

³⁵ Radnóti Miklós: *Kaffka Margit. 1918–1938*. Nyugat, 1938. dec. 446–447. Újraközölve: Uő.: *Próza. Novellák, tanulmányok*. Szerk.: Réz Pál. Bp., 1971. 375–377.

³⁶ Idézi: Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Bp., 2005. 291.

³⁷ *Levelek Hatvany Lajosnak*. Sajtó alá rend.: Hatvany Lajosné. Bp., 1967. 465.

³⁸ OSZK Quart. Hung. 4343.

³⁹ OSZK Quart. Hung. 4344.

⁴⁰ OSZK Quart. Hung. 4345.

⁴¹ OSZK Levelestár. Az autográf levelezőlap keltezése a postabélyegző alapján, címezése: „Nagyságos / Dr. Szemere László / orvos úrnak / Mátyásföld / Imre u. 3.”, a feladó: „Radnóti Miklós [a levél aláírásával egybeeső] / V. Pozsonyi út. 1. II. 3.”

Kedves jó Doktor Uram,

mégis, mégis utazunk szombat délután és így a vasárnapi kirándulás elmarad sajnos, – persze az utazás nem „sajnos” –, de ahogy megjöttünk[,] írok, vagy telefonálok és kijövünk látogatóba. A viszontlátásig nagyon sok szeretettel és tisztelettel köszönti
híve:

Radnóti Miklós

Azt nem tudni, hogy a július 10-re megbeszélt találkozót mikor és hogyan egyeztették, talán egy korábbi levélváltással, vagy még inkább telefonon, az viszont a levélből kiolvasható (Radnóti a viszontlátásig üdvözli Szemerét), hogy ekkora már legalább egyszer személyesen is találkoztak és összeismerkedtek.

A levél Radnóti úrnak harmadik párizsi útjára utal. Feleségével régóta tervezték az utazást, Radnóti egyeztetett is e szándékukról Párizsban élő barátjával s korábbi vendéglátójával, Szalai Imrével. Azonban az indulás előtt „Radnóti a háborús készülődések, a zsidóellenes diszkriminációs intézkedések hatására rossz idegállapotba került. 1939. június 19-én levelezőlapon lemondta a megbeszélt találkozót barátjával, Szalai Imrével, mert mint írja, Fifi nem érzi jól magát, de hozzátette, hogy »különben is apokaliptikus hangulatban vagyok«”.⁴²

Az utazásra azonban mégis sor került, s mint éppen e Szemere Lászlóhoz írott levélből kiderül, a döntő elhatározás közvetlenül az indulás előtt született. A levél megírásának másnapján, július 8-án indultak Párizsba (Ortutay Gyula, Wagner György és feleségeik társaságában), ahonnan augusztus 6-án értek haza. Radnóti tehát az utolsó pillanatig fenntartotta a mátyásföldi látogatás lehetőségét – s csak amikor a párizsi út hirtelen bizonyossá vált, akkor mondta le.

A „kirándulásra” végül 1939. augusztus 27-én került sor. Radnóti részletesen megörökítette naplójában, a bejegyzés vonatkozó részét érdemes teljes egészében idézni: „Szemere László dr.-nál, három versemet fordította németre. Bűbájos barnarasült, alacsony, kopasz ember, hatvannyolc éves, lelkes és örök irodalmi »kezdő«, három kötet után is. Feleség, lányok, vejek és unokák, hatalmas ebéd és hatalmas uzsonna. Öt perccel érkezésünk után már új fordítását szedi elő, Juhász: Goethe Weimarban-ját s az utolsó versszak problémájáról beszél:

*Most itt vagyok – susogja távol ormon,
S fauszi vággyal távolabb török.
Szelíd idill, gondoltam én mosolygón,
S ő azt gondolta: szerelem, örök.*

Ki az én, és ki az ő? – kérdi. Az én a költő! – Dehogyan nevetek, az én Goethe s az ő Friederika (az előző strófa róla szól). Rámmered, aztán nevetni kezd. Hát persze! de megörjítettek! Mindenki másként értelmezte. – Lehet ezt másként is »értelmezni?« De hívjuk be a feleségemet, nagy versértő, ha ő se mond mást, megnyugodhat. Behívjuk Fannit a kertből, kezébe nyomjuk a könyvet. Persze ugyanazt mondja. Szemere László fejcsóválva és szégyenkezve járkal a szobában. A versolvasást csak az étkezési szünetek szakítják meg.

⁴² Ferencz Győző: Im, 451.

Saját német verseit mutatja, kötetre készül, (harminc saját, harminc műfordítás) utolsó könyve sajtóját és szegény Kosztolányi leveleit (Tőle fordított a legtöbbet, a teljes Kisgyermek panaszait is). Megható és kissé nevetséges is, hogy K. hogy vágyott egy német K. verseskönyvre. Kiadóknak, Th. Mannak íratott Szemerével leveleket...

Az »irodalmi vendéglátást« csodálatosan komponálta meg az öregúr. Estefelé hirtelen fordulattal Horvát Henrik fordításairól kezd rajongani. Hát a művész, – az ő! tárja szét a karját lemondóan, – én iparos vagyok. Azt amit ő tud, azt én én sohasem fogom tudni! – Vigasztalhatatlannak látszik. Bár, – mondja nagysokára, – én formahűbben fordítok. De nézzen ide! kiveszi a polcra a Horvát H. kötetét és olvasni kezd. Csodálatos – sóhajtja, – tökéletes. Őt-hat verset olvas fel lelkesen. Aztán keresgélni kezd a könyvben, olvas és hirtelen megáll. Érzi, – jegyzi meg mellékesen, – itt féllábbal hibáz, ez több: s ilyen előfordul néhányzor. De micsoda művész! Nézzen ide! A könyvben a versek alatt ceruzával írt megjegyzései: gyönyörű, csodálatos, nagyon szép, bravúr, stb. s az egyiknél: nagyon szép, de az enyém szebb! Egy Juhász vers. – No, ezt összehasonlítjuk, ha nem untatom! Aztán itt egy másik, az eredeti rimes, H. rímtelenül fordítja, én formahűen. S úgy-e van azért olyan szép az enyém is? No, de ez egy-két eset. Azt amit ő tud... olyan művésze a német nyelvnek.... amit én csinállok, a formabravúr, egy-egy nehéz versnél a formai hűség türelem kérdése csupán... Amit ő csinál az a nagy... –⁴³

Szemere és Radnóti személyében két generáció találkozott ekkor. A naplóbejegyzés tanúsága szerint azonnal kétoldalú rokonszenv alakult ki: Radnóti Szemerében egy kedvesbajos öregurat látott, aki Radnótira bizalommal, önmagára pedig öniróniával nézett. A kölcsönös szimpátia okai között természetesen egyrészt az is számított, hogy két zsidó származású férfi, ugyanakkor két irodalomszerető és -értő ember – egy költő, aki fordít is és egy fordító, aki verseket is ír – ismerkedett össze, feltehetően a másiktól való bizonyos előismeretek után.

Mivel a találkozón elsősorban a fordításokról esett szó, illetve Radnóti erről a témáról való „beszélgetésüket” tartotta fontosnak lejegyezni, érdemes összevetni kettejük műfordítói elveit, amelyek részben hasonlítottak, részben eltértek egymástól.

Fordítói gyakorlatuk megegyezett abban, hogy mindketten a formahűség elvét követték. Szemere azt vallotta: „a szolgai fordítást elítélve, elvárom a fordítótól, hogy az eredeti vers egyetlen gondolatát se sikkassza el és hogy fordításában az eredeti vers egyetlen szépsége se menjen veszendőbe. A túlszabad, bár költői szépségekben gazdag fordítás, legyen bármilyen remek költő is a szerzője, mégis csak meghamisítása marad az eredetinek”, és a kritikák egybehangzó véleménye alá is támasztja, hogy lelkiismeretesen dolgozott. Radnóti úgy vélte, hogy „a legtöbb vers valami nehézséget rejteget, valami problematikus, eddig megoldatlan volt a legtöbbjében [...]. Ebből a szempontból *kísérlet* csaknem mindegyik. A nehézség, a probléma vonzott mindig”,⁴⁴ és ezek a kísérletek – bírálói szerint – sikerültek, s átültetéseit „nemcsak a tartalmi és formai hűség, hanem jó magyar nyelve is

⁴³ Radnóti Miklós: *Napló*. Sajtó alá rend.: Radnóti Miklósné. Bp., 1989. 56–57.

⁴⁴ Radnóti Miklós: *Utószó*. In: Uő. (ford.): *Orpheus nyomában*. Bp., 1943. 165–171. Újraközölve: *A műfordításról*. In: *Próza*, 391–396.

kitünteteti”,⁴⁵ bár esetenként „kis bővítéseket alkalmaz, persze az eredeti szöveg sugallatkörén belül”.⁴⁶

Bár Szemere ugyanitt kijelentette, hogy ő „az eredeti forma lehetőleg legtökéletesebb megtartásának híve”, a gondolat megtartásának érdekében sokkal elnézőbb és megengedőbb a formai hűség követelményével szemben. Sőt, azt vallotta: a „túlszabad”, a gondolatot meghamisító gyakorlatnál „rokonszenvesebb előttem [...] azon fordítók eljárása, akik az eredeti verset, a verses forma és rím mellőzésével, költői prózában adják vissza. E fordítási mód előnye abban rejlik, hogy követői a rímes verses forma alól felszabadulva, gátlátalanul és teljes hűséggel közvetíthetik az eredeti vers gondolatait és szépségeit.” Ez annál is inkább furcsállható, mert Szemere nagyra tartotta és becsülte éppen azt a Kosztolányit, aki műfordításaiban éppenhogy gyakran változtatott a formán és a tartalom is. Radnóti ellenben – mint az előbb idézett gondolat mutatja – semmiféle engedményt nem volt hajlandó tenni a fordításban, és szigorú szavakkal illette az ilyen törekvéseket. Amikor Móricz átírta Kemény Zsigmond *Rajongók* című regényét (azaz 19. századi magyarról 20. századi magyarra „fordította”), Radnóti 1941. január 4-én írt naplóbejegyzésében kifakadt a gyakorlat ellen: „Kezére kellene csapni, el kell kobozni, be kell tiltani az ilyet, gyalázat! – dühöngtem s vallottam volna, de eszembe jutott, hogy a kézre csapkodásnak, az elkobzásnak, betiltásnak nem mi szabjuk meg a határát, ahogyan kezdeni sem *mi* kezdtük... de legalább mi üssünk rá valóban a mancsára (mert mancs!, kéz nem vállalkozik ilyen munkára!)”⁴⁷

Szemere másik furcsállható fordítási eljárása az, amit ő „magyartalanítás”-nak (Entnatoinalisierung) nevezett: „a fordítás nemzetközi feladata” érdekében, „ha a magyar versszöveg nem fontos, nyelvbicsakló és az idegen ajkú olvasóra csak zavarólag ható tulajdonneveit egyszerű nemzetközi nevekké pótlom.” (Példaként Arany *Tengeri-hántásának* két szereplőjét említi: Tuba Ferkóból Paul, Dalos Eszterből Käthe lett!) Radnóti éppen ellenkezőleg, úgy gondolta, hogy mindent le lehet fordítani (az ő esetében a magyar a célnyelv volt): „A műfordító költő tudja, hogy nem lehet »fordítani«, csak újra megírni egy idegen verset s hogy minden műfordítás – kísérlet. És tudja azt is, hogy kevés kivétellel – nincs olyan idegen vers, amit ne lehetne éppen *magyarra* fordítani. Csak kicsit Orpheusnak kell lenni hozzá, mert Orpheus varázsló is volt”.⁴⁸

Ez utóbbihoz kapcsolódik az, hogy Szemere a *forrásnyelv* ismeretének fontosságát hangsúlyozta: „A szakemberek általában megkívánják a fordítótól, hogy a nyelvet, amelyből és amelyre fordít, lehetőleg tökéletesen bírja [...], de döntő fontosságú szerintem a műfordítónak főleg a fordítandó nyelvben való jártassága”, Radnóti ezzel szemben a *célnyelv* elsődlegességét vallotta: „A fordításhoz két nyelven kell tudni, az idegen nyelven és magyarul, de gyanítom, hogy magyarul mindenképpen *tudni* kell, s ez a megjegyzés menten

⁴⁵ Cs. Szabó László: *Orpheus nyomában. Radnóti Miklós műfordításai*. Magyar Csillag, 1944. jan. 15. 111–112. Újraközölve: *Erőltetett menet*, 237–240.

⁴⁶ Szabó Lőrinc: *Radnóti Miklós Lafontaine fordításai*. In: Uő: *A költészet dicsérete*. Bp., 1967. 383–390. (Idézi: Ferenc Győző: Im, 587.)

⁴⁷ Radnóti Miklós: *Napló*, 129.

⁴⁸ Radnóti Miklós: Im.

nem fölösleges, ha néhány újabb, nagyjelentőségű idegen könyv gyalázatos fordítására, jobban mondva a fordítás gyalázatos magyarságára gondolunk.”⁴⁹

Az új iránti fogékonyságuk is különböző: Szemere, aki a magyar költészetet kívánta bemutatni a világnak, inkább „ráerősít” a kánonra, több-kevesebb sikerrel, s ha eltér attól, régies ízlése vagy szociális érdekeltsége inkább anakronisztikus választásokat eredményeznek. A világirodalom versterméséből válogató Radnóti szintén a klasszikusokra alapoz, viszont – Cs. Szabó László megfigyelése szerint – „kötetéből egész iskolák hiányoznak ugyan, hiányzik sok óriás, de a 72 vers mégis szívárványt köt három évezred fölé”, ugyanis „a költő mindig jól irányítja a választást, mert halhatatlan versek, vagyis irodalmi közügyek mellett dönt”⁵⁰, de, ahogy az *Orpheus nyomában* fülszövege is mondja: „felfedezésekben is gazdag ez a könyv”.

Nem véletlen ez. Ahogy barátja és fordító-társa, Vas István írta, Radnótinak szüksége volt felfedezésekre, s „ritkán fordított taláalomra, és sohasem pusztá mohóságból, kíváncsiságból, hódítási vágyból vagy éppen színészkedésből. Azt az alapanyagot választotta fordításra, amire a művének szüksége volt”, s melyek „költői fejlődésének valamilyen kísérletezésében, kitérőjében, átmenetében segítettek”.⁵¹ Radnótinál a fordítás tehát *a saját költészetéhez szolgáló eszköz*, míg Szemerénél egyrészt *cél*, másrészt egy *irodalmon kívüli állapot* (barátság, udvariasság, udvarlás) elérését vagy fönntartását szolgáló *gesztus*. Feltehetően Radnóti három versének lefordítása (és a meghívás) is ilyen, elsősorban emberi gesztus volt.

3.

A kapcsolat később is megmaradt, s bár újabb találkozásról nincs bejegyzés Radnóti naplójában, és Szemeréhez írott további levelei sem ismertek (ha voltak egyáltalán), soron következő két megjelent kötetét azonban megküldte a fordítónak. Az *Ikek havá* és a *Válogatott versek* egyaránt az Almanach kiadónál látott napvilágot, egy időben, 1940 májusában. Radnóti általában együtt is adta vagy küldte őket ismerőseinek; Szemere László is kapott mindkettőből.

*Az Ikek havának ajánlása:*⁵²

Szemere Lászlónak / igaz tisztelettel és szeretettel / Radnóti Miklós / 1940. május

A *Válogatott versek*be pedig – mivel a dedikációisméltés gyakori volt e két kötet esetében – ugyanaz került:⁵³

Szemere Lászlónak / igaz tisztelettel és szeretettel / Radnóti Miklós / 1940. május

Két év múlva ismét Szemere jelentkezett. Radnóti 1942. december 7-én, hétfőn írta naplójába: „Szerdán egy levél jött, Szemere László küldte Mátyásföldről a vasárnapi Újságból a Két karodban német fordítása. Kedves az öregúr.”⁵⁴

⁴⁹ Radnóti Miklós: *Kemény Katalin Rabelais-fordítása*. Gondolat, 1937. márc.–ápr. 132–133. Újra-közölve: *Próza*, 510–512.

⁵⁰ Cs. Szabó László: *Im*.

⁵¹ Vas István: *Radnóti emlékezete*. In: Uő.: *Tengerek emlékezete*. Bp., 1978. 104. (Idézi: Ferencz Győző: *Im*, 586.)

⁵² OSZK Quart. Hung. 4346.

⁵³ OSZK Quart. Hung. 4347.

⁵⁴ Radnóti Miklós: *Napló*, 272.

Gyors munka volt: a *Két karodban* ugyanis 1942. november 29-én jelent meg, Szemere pedig már három nap múlva, december 2-án küldte a fordítását. Nyilvánvalóan a figyelmesség diktálta a tempót: megörvendeztetni legalább ennyivel a munkaszolgálatost. Szemere ezen kívül jól ráérezett, hogy a vers különösképp fontos a költőnek. Radnóti ugyanis november 30-án, a vers megjelenésének másnapján nagyon önironikusan írt róla: „Költő lettem Izrael lugasaiban. Tegnap megjelent az Újságban a Két karodban, huszonötven jöttek »gratulálni«. [...] Mégis rossz lenne ez a vers? Félek, hogy az... Ezek után?”⁵⁵ Szemere fordítása mint (újabb) kedves gesztus enyhíthette Radnótinak a verssel szemben érzett ambivalenciáját.

Szemere tehát legalább négy Radnóti-verset fordított le (hármát 1939-ig, egyet 1942-ben), melyek közül azonban egy sem jelent meg, és kéziratuk sem ismert. Maga a tény azonban, hogy Szemere Radnóti költészetében átültetésre érdemest talált, fordítói látóterének tágulásáról árulkodik, és arról, hogy Radnóti versei egy „öregúr”-ban is hangot adtak s visszhangoztak. A választás azonban ennél többről is szól: ami Ignotus szerint 1933-ban is már megalkuvás volt, 1942-re a történelem tendenciái elleni „lázasodás” lett, és ráadásul egy zsidó származású fordító által zsidó származású szerző művét éppen ekkor német nyelvre átültetni több mint szembehataladás a világ látható alakulásával, üzenetértéke volt.

Szemere László munkásságával kétszeresen mostohán bánt a sors. Egyrészt ami elkészült és megjelent belőle, az feledésbe merült. Másrészt több terv maradt utána, mint produktum: 1933-ban még ötkötetesre tervezte azt a fordításantológiáját, amely 1935-ben már csak egy könyvben valósult meg; 1939-ben – Radnóti idézett naplórészletéből tudni – újabb kötetre készült, amelyben harminc saját verse és ugyanennyi műfordítása kapott volna helyet; 1944-ben pedig már az szerepel vallomásában, hogy tudja: „1935-ben megjelent és teljesen elfogyott nagy antológiám második és sajtó alá rendezendő újabb kötetem kiadására semmi kilátásom nincs”. Ez már csak azért is sajnálható, mert Radnóti verseinek fordításai feltehetően ebbe az újabb kötetbe kerültek volna.

⁵⁵ Radnóti Miklós: *Napló*, 271.